

ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ ЯК ПІДСТАВ ВИНИКНЕННЯ, ПРИПИНЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

THE CONCEPT OF LEGAL FACTS AS THE BASIS OF ORIGIN, TERMINATION AND THE TRANSFORMATION OF LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF JUDICIARY IMPLEMENTATION

Мельник О.Г.,

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри
історії теорії держави і права та державного будівництва
Білоцерківського національного аграрного університету*

У статті досліджується поняття юридичних фактів як явища об'єктивної дійсності на прикладі правових відносин у сфері реалізації влади та на основі аналізу основних підходів щодо розуміння сутності юридичних фактів як підстави виникнення, припинення та трансформації правових відносин у сфері реалізації судової влади.

Ключові слова: юридичні факти, правові відносини, суспільні відносини, сфера судової влади.

В статье исследуется понятие юридических фактов как явления объективной реальности на примере правовых отношений в сфере реализации судебной власти и на основании анализа основных подходов относительно понимания сущности юридических фактов как основание возникновения, прекращения и трансформации правовых отношений в сфере реализации судебной власти.

Ключевые слова: юридические факты, правовые отношения, общественные отношения, сфера судебной власти.

In the article the concept of legal facts as a phenomenon of objective reality on an example of law relations, in the sphere of judiciary implementation. Based on basic approaches to the understanding of the legal facts as the basis of origin, termination and the transformation of legal relations in the sphere of judiciary implementation.

Key words: law facts, legal relations, public relations, judiciary sphere.

Актуальність теми. Юридичні факти оточують нас у повсякденному житті. Ними супроводжуються всі правові дії, які вчиняються як фізичними особами, так і організаціями і установами державного і приватного сектору. Юридичний факт є обов'язковою умовою виникнення, припинення та трансформації правовідносин. В загальному розумінні, юридичний факт упорядковує соціальні зв'язки, визначає юридичну чинність прав і обов'язків, а також наслідок їхнього дотримання. Сказане вище обумовлює важливе значення даної правової категорії.

Виклад основного матеріалу. Не викликає жодного сумніву той факт, що самі по собі норми українського законодавства не породжують правові відносини, фактично не реалізують суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників відносин. Норми об'єктивного права лише встановлюють критерії можливості чи допустимості певної поведінки у суспільстві, обумовлюють варіанти можливої поведінки і забезпечують їх охорону у межах правових відносин.

Норма або дає можливість обрати один із запропонованих варіантів поведінки, або забороняє певний варіант поведінки, або зобов'язує суб'єкта поводити себе певним чином під загрозою притягнення до відповідальності за недотримання приписів та порушення заборон. Завдяки цьому можливість фактичної поведінки суб'єктів упорядковуються, співвідносяться із певними обмеженнями, що встановлюються об'єктивним правом для того, щоб га-

рантувати дотримання інтересів інших членів суспільства: там, де мають місце юридичні категорії, не може бути цілковитої свободи поведінки навіть тоді, коли можливість вибору її варіантів представлена як право.

А для того щоб суспільні відносини, в тому числі соціальні зв'язки членів суспільства, успішно координувались за допомогою особливого регулятора – правового, механізм правового регулювання повинен мати підстави для дії. Такими підставами є конкретні обставини дійсності, які отримали у теорії права назву юридичних фактів. У процесі нормативно-правового впливу на поведінку людей юридичні факти відіграють особливу роль – вони приводять норму права «у рух», з їх допомогою реалізуються закладені у ній потенції. Загальне правило, сформульоване у нормі під умовою «якщо», стає правилом поведінки конкретних індивідів, які отримали статус суб'єктів правового відношення, а не звичайних учасників соціальних зв'язків. Саме ж відношення надається цим суб'єктам у вигляді правових можливостей, які відрізняються від можливостей неправового характеру тим, що знаходяться під юрисдикцією держави. На думку більшості науковців, юридичний факт – це у переважній більшості випадків акт поведінки, який за або поза волею особи приводить у дію механізм правового регулювання. Саме з юридичного факту починається життя правової норми, що реалізується у правовідношенні, перевіряється її реальність та дієвість [1, с. 286].

Разом з тим суспільні відносини встановлюються не лише як наслідок поведінки суб'єктів права, – явища об'єктивної дійсності також ведуть до появи правових відносин у суспільстві, якщо самі ці явища чи наслідки, які настали у їх результаті, змінюють стан членів суспільства таким чином, що він вимагає правового регулювання.

Проте слід зауважити, що для подальшого аналізу сутності юридичних фактів необхідно наголосити на розумінні категорії «факт» взагалі. Як відмічав О. Красавчиков, у філософській літературі під фактом розуміють, по-перше, явище матеріального світу, що існує незалежно від нашої свідомості; по-друге, явище реальної дійсності, або, іншими словами, елемент дійсності, який людина здатна сприймати на чуттєвому рівні; по-третє, відображення реальної дійсності в нашій свідомості [2, с. 53].

Як ми бачимо, у філософії немає єдиного підходу до розуміння поняття «факт». Подібна ситуація залишається до сьогодні і у юридичній науці. Так, незважаючи на те, що ще у римському праві виділялись декілька підстав виникнення правовідносин – контракт, квазі-контракт, делікт, квазі-делікт, односторонню угоду, строки та ін. [3, с. 5], – римські юристи так і не виробили загального поняття юридичного факту [4, с. 87].

У зв'язку з цим необхідно зауважити, що важливий внесок у розробку теорії юридичних фактів зробили російські вчені дореволюційного періоду: М. Коркунов, Є. Васильовський, Г. Шершеневич та ін. Досліджуючи юридичні факти під кутом зору науки цивільного права, вони розглядали питання позовної давності, підстави представництва, дійсності та недійсності угод тощо.

У радянський період також значна кількість науковців присвятили свої праці дослідженню підстав виникнення, зміни та припинення правовідносин. Так, О. Красавчиков розглядав юридичні факти як «факти реальної дійсності, об'єктивні факти, явища, які існують незалежно від нашої свідомості. Існуючи об'єктивно, юридичні факти за своєю природою і змістом можуть бути продуктами свідомої діяльності людей. Такими є, наприклад, юридичні дії». Окрім цього, він писав, що «юридичний факт – це такий факт реальної дійсності, з якими норми діючого права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільного правовідношення» [5, с. 27].

Як конкретні життєві обставини, з якими правові норми пов'язують виникнення, зміну та припинення правовідносин, розумів юридичні факти В. Ісаков [6, с. 10].

М. Александров під юридичними фактами пропонував розуміти життєві факти певного виду (або комплекс таких фактів, що називаються складними юридичними складами), з якими право пов'язує або виникнення, або зміну, або припинення суб'єктивних прав та відповідних юридичних обов'язків [7, с. 547].

Подібне значення вкладав у поняття «юридичного факту» у своїх працях і С. Алексєєв [8, с. 360].

У окремому монографічному дослідженні, присвяченому правовідносинам, Р. Халфіна писала, що

«юридичний факт – це переважно акт поведінки, який є вольовим актом особи або ж має місце поза її волею і призводить до дії механізм правового регулювання» [1, с. 286]. Таким чином, науковець взяла за основу визначення природи юридичних фактів вольовий характер, що має велике значення, оскільки саме юридичний факт є тим елементом механізму правового регулювання, який приводить в дію норму права.

Як слушно з цього приводу зауважив С. Алексєєв: «... якщо без норми немає юридичного факту, то рівною мірою без юридичного факту не може настати ніяких юридичних наслідків» [9, с. 153].

Отже, ми з впевненістю можемо констатувати, що у радянський період представниками наукових кіл було зроблено значний внесок у розвиток вчення про юридичні факти. Таку ж думку висловлює на сторінках своїх праць, присвячених історичним та сучасним аспектам розуміння юридичних фактів, А. Завальний [10, с. 115].

Щодо розуміння юридичних фактів на сучасному етапі, то воно багато у чому повторює думки, висловлені радянськими вченими. Так, М. Марченко зазначає, що юридичні факти – це такі сформульовані у гіпотезах правових норм життєві обставини, з якими закон, правові норми пов'язують настання юридичних наслідків, перш за все, різноманітних правових відносин [11, с. 599].

Конкретизуючи це визначення, Н. Оніщенко та О. Зайчук запропонували такі ознаки юридичних фактів: а) вони являють собою різні життєві обставини, умови і факти; б) вони визначаються у нормах права, точніше у гіпотезах; в) слугують неодмінною умовою виникнення, зміни чи припинення правовідносин; г) тягнуть за собою суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників правовідносин; д) забезпечуються державним примусом [12, с. 447].

Доцільно звернути увагу і на наукові дослідження щодо визначення юридичного факту в галузевих юридичних науках.

Зокрема, В. Белов вважає, що юридичні факти в цивільному праві – це реальні обставини дійсності, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки [13, с. 188].

В свою чергу, Т. Синцова визначає юридичний факт у конституційному праві як явища реальної дійсності, які приводять норму цієї галузі права в рух, викликають її застосування, реалізацію, перетворюючи суб'єктів конституційного права на суб'єктів конкретних конституційно-правових відносин [14, с. 122].

Л. Солодовник робить висновок про те, що юридичні факти трудового права – це конкретні обставини реальної дійсності, з якими норми права пов'язують виникнення настання юридичних наслідків, тобто виникнення, зміну, припинення трудових та суміжних з ними правовідносин, встановлення інших правових наслідків [15, с. 11].

Під юридичними фактами в сімейному праві Н. Павловська розуміє реальні життєві обставини, які, відповідно до чинного сімейного законодавства, є підставами для виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин [16, с. 27].

На думку М. Поліщука, юридичний факт в кримінально-виконавчому праві – це конкретні життєві обставини, що передбачені нормами права, які за волею суб'єкта або поза його волею приводять в динаміку виправно-трудої правовідносини [17, с. 79].

Узагальнюючі вищезазначені визначення, можна дійти висновку, що природа юридичних фактів як категорії правової дійсності у правовій науці розуміється практично однаково, відмінності спостерігаються лише у деталях їх визначення.

Як категорія соціально-правової дійсності юридичний факт може характеризуватись з матеріальної і формально-юридичної сторони. Матеріальна складова цього явища передбачає, що юридичний факт – це явище об'єктивної реальності, а формальна складова визначає, що юридичний факт – це не прості життєві явища, а такі, які характеризуються здатністю бути об'єктом юридичної кваліфікації на підставі норм права у процесі дії механізму правового регулювання [18, с. 27].

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що ми пропонуємо своє визначення юридичного факту як конкретних життєвих обставин виникнення, зміни та припинення правових відносин у сфері здійснення судової влади, відповідно до яких явище об'єктивної дійсності, що існує у формі подій або дій характеризується здатністю юридичної оцінки, яка надає можливість суб'єктам використання, дотримання, виконання чи застосування норм права з метою регулювання породженого цим явищем суспільного відношення у сфері здійснення судової влади.

В якості прикладу правозмінюючих юридичних фактів можна навести ситуацію, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, під час судового розгляду справи, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що, в свою чергу, може мати наслідком подальший розгляд справи без участі цієї особи (ст. 512 Кримінального процесуального кодексу України) [19]. Як правозмінюючий юридичний факт можна охарактеризувати ситуацію, коли суд за клопотанням позивача, не припиняючи розгляду справи, замінює первісного відповідача належним відповідачем, якщо позов пред'явлено не до тієї особи, яка має відповідати за позовом, або залучає до участі у справі іншу особу як співвідповідача (ст. 33 Цивільного процесуального кодексу України) [20].

Правоприпиняючі юридичні факти тягнуть за собою припинення правовідносин у сфері реалізації судової влади. Наприклад, смерть особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, під час розгляду

справи судом буде мати наслідком закриття кримінального провадження (ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України) [19].

Разом з тим, такі юридичні факти можуть одночасно припиняти одні правовідносини у сфері реалізації судової влади і призводити до виникнення нових правовідносин. Наприклад, відповідно до ст. 253 Кодексу України про адміністративні правопорушення, якщо при розгляді справи орган (посадова особа), в тому числі суд, прийде до висновку, що в порушенні є ознаки кримінального правопорушення, він передає матеріали прокурору або органу досудового розслідування [21].

Зважаючи на це, можна погодитись із Т. Синцовою, яка зауважувала на тому, що більшість правоприпиняючих юридичних фактів не можна розглядати як абсолютно правоприпиняючі, оскільки вони припиняють конкретні правовідносини, які передбачені певною нормою права, проте, в свою чергу, мають наслідком виникнення інших правовідносин [22, с. 15]. У цьому випадку, на наш погляд, доречно вести мову про змішаний вид юридичних фактів, що поєднують ознаки правозмінюючих та правоприпиняючих юридичних фактів.

Висновки. Суспільні відносини, в тому числі соціальні зв'язки членів суспільства, не можуть координуватись за допомогою особливого регулятора – правового без відповідної підстави, якою є конкретні обставини дійсності, які отримали у теорії права назву юридичних фактів.

Доцільність наукового визначення поняття юридичних фактів в сфері реалізації судової влади визначається тим, що вони займають провідне місце в механізмі правового регулювання. Їх головне значення у процесі правового регулювання – юридично забезпечити виникнення, припинення та трансформацію правових відносин, в даному випадку, у сфері реалізації судової влади.

В результаті характеристики юридичного факту як підстави виникнення, припинення та трансформації правових відносин у сфері реалізації судової влади нами сформульовано його визначення як явища об'єктивної дійсності, що існує у формі подій або діянь (дії або бездіяльності), яке призводить до виникнення, зміни або припинення суспільного відношення у сфері реалізації судової влади та характеризується здатністю для юридичної оцінки, що слугує підставою для висновку про можливість використання, дотримання, виконання чи застосування норм права з метою регулювання породженого цим явищем суспільного відношення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении : [монография] / Р.О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 351 с.
2. Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права : избранные труды : в 2 т. Т. 2 / О.А. Красавчиков. – М. : Статут, 2005. – 494 с.
3. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве : [монография] / В.Б. Исаков. – М. : Юрид. лит., 1984. – 144 с.
4. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права : [пособие для слушателей] / Д.Д. Гримм. – Петроград : Скл. изд. в юрид. кн. маг. Н. К. Мартынова, 1916. – 409 с.
5. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве : [монография] / О.А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 184 с.
6. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве : [монография] / В.Б. Исаков. – М. : Юрид. лит., 1984. – 144 с.
7. Александров Н.Г., Калинычев Ф.И., Мицкевич А.В. и др. Теория государства и права : [учебник] / [Н.Г. Александров, Ф.И. Калинычев, А.В. Мицкевич и др.] ; под ред. Н.Г. Александрова. – М. : Юрид. лит., 1968. – 640 с.

8. Алексеев С.С., Васьков П.Т., Дюрягин И.Я. и др. Теория государства и права : [учебник] / [С.С. Алексеев, П.Т. Васьков, И.Я. Дюрягин и др.] ; под ред. С.С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1985. – 480 с.
9. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – 187 с.
10. Завальний А. Юридичні факти: історичні та сучасні аспекти розуміння / А. Завальний // Право України. – 2006. – № 1. – С. 113–116.
11. Бережнов А.Г., Глебов А.П., Кененов А.А., Комаров С.А. и др. Проблемы теории государства и права : [учеб. пособие] / [А.Г. Бережнов, А.П. Глебов, А.А. Кененов, С.А. Комаров и др.] ; под ред. М.Н. Марченко. – М. : Юрист, 2001. – 656 с.
12. Зайчук О.В., Журавський В.С., Копиленко О.Л. та ін. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / [О.В. Зайчук, В.С. Журавський, О.Л. Копиленко та ін.] ; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
13. Белов В.А. Гражданское право: Общая часть : [учебник] / В.А. Белов. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. – 637 с.
14. Синцова Т.А. Юридические факты в советском государственном праве / Т.А. Синцова // Советское государство и право. – 1976. – № 6. – С. 121–126.
15. Солодовник Л.В. Юридичні факти у трудовому праві України : дис. ... к. ю. н. : спец. 12.00.05 / Л.В. Солодовник. – Х., 2004. – 199 с.
16. Завальний А.М. Методологічні та теоретичні основи пізнання юридичних фактів : [монографія] / А.М. Завальний. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – 96 с.
17. Полищук Н.И. Правовые отношения и юридические факты: Вопросы теории и практики : [монография] / Н.И. Полищук. – Рязань : Изд-во Акад. права и управления Федерал. службы исполнения наказаний, 2006. – 198 с.
18. Завальний А.М. Методологічні та теоретичні основи пізнання юридичних фактів : [монографія] / А.М. Завальний. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – 96 с.
19. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – С. 88.
20. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – С. 492.
21. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–37. – С. 446.
22. Синцова Т.А. Основания возникновения и динамики государственно-правовых отношений : [лекция] / Т.А. Синцова. – Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1982. – 28 с.